

JOGI FÓRUM PUBLIKÁCIÓ

**Kitekintés a németországi büntetés-végrehajtási rendszer sajátosságaira és aktualitásaira a
történelmi fejlődés és a jelenkori szabályozás tükrében**

Szerző:

dr. Isaák László

bírósági titkár

Nyíregyháza, 2021. április 28.

I. Történeti előzmények

A második világháborút követően a német állam 45 éven át fennállott megosztottságának Németország 1990. október 3-án bejelentett újraegyesítése vetett véget, ezzel a korábbi szocialista blokkhoz tartozó, a Vasfüggöny túloldalán elhelyezkedett Német Demokratikus Köztársaság hivatalosan is csatlakozott Német Szövetségi Köztársasághoz. Az újraegyesítés szimbolikusan a hidegháborút is lezárta, hiszen ezek a területek a szovjet-amerikai szembenállás során mindvégig kulcsfontosságúak maradtak.¹

A két német állam által kötött Államszerződés biztosította a megszülető gazdasági, szociális és monetáris unió kereteit, majd ezt követően került sor az Egyesülési Szerződés aláírására, mely az új német egység közjogi és alkotmányjogi hátterét biztosította. A két ország újraegyesítést megelőző - természetszerűleg - eltérő jogrendszeréből fakadóan az új állam belső jogharmonizációja, illetve a jogegyesítés érdekében mellett a két német állam nemzetközi szerződéseit is felül kellett vizsgálni, és azokat összhangba kellett hozni a jogutód Német Szövetségi Köztársaság jogrendszerével.²

A mai Németország tizenhat szövetségi tartományra (Land, Bundesland) tagolódik, melyek közül három (Berlin, Hamburg és Bréma) városállam. A tartományok többek között saját miniszterelnökkel, parlamenttel és kulturális és oktatási autonómiával bírnak. A tartományok körzetekre, azok pedig megyékre oszlanak. Mindezek organikus alapját a korábbi feudális államszervezet (hercegségek, választófejedelemségek, egyházi államok, királyságok) képezi.³

¹ Forrás: Tarján M. Tamás: 1990. október 3. Németország újraegyesítése
weblink: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1990_oktober_3_nemetorszag_ujraegyesitese (2021. 04. 28.)

² Forrás: Maróti Dávid: A két Németország egyesítésének alkotmányjogi háttere
weblink: <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=CPWXTJ> (2021. 04. 28.)

³ Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/N%C3%A9metorsz%C3%A1g#Alkotm%C3%A1ny,_%C3%A1llamforma (2021. 04. 28.)

II. A büntetés-végrehajtás rendszere Németországban⁴

A fenti történelmi és jogfejlődési sajátosságok határozták meg a német újraegyesítést követően a jelenkori Németország büntetés-végrehajtási rendszerének felépítését és szabályozási hátterét is, a nemzetközi szerződésekben vállalt szándékoknak megfelelő, a belső jogrendbe átültetett normák mellett.

A német újraegyesítés után a ma ismert formáját elnyert büntetés-végrehajtási rendszer alapvetően az 1977. évi büntető törvényen (Gesetz über den Vollzug der Freiheitsstrafe und der freiheitsentziehenden Maßregeln der Besserung und Sicherung, StVollzG; a továbbiakban: StVollzG), valamint 2008. januárja óta a tartományi büntető törvényeken és azok közigazgatási szabályanyagán alapul, amelyek - mivel a hetvenes években megalkotott jogszabályi alap az idők próbáját kiállta és a joggyakorlatban megmutatkozott szabályozási igényeket is megfelelően követte - részben az 1977. évi egységes szövetségi büntető törvényre hivatkoznak. Az új tartományi szabályozás oka a Német Szövetségi Köztársaságban a föderalizmus reformjában keresendő. A tartományi büntető törvények, mint például a bajorországi, a fiatalok számára kiszabott büntetések és a nőkre kiszabott szabadságvesztés büntetések végrehajtását is szabályozzák. Az emellett iránymutató egységes szövetségi közigazgatási rendeletek (Verwaltungsvorschriften, VV) nem képeznek kötelező erejű jogi rendelkezéseket, hanem csupán mérlegelési vagy értelmezési iránymutatások (az igazságszolgáltatás belső szabályai). A föderalizmusreform tehát a büntetés-végrehajtásra vonatkozó szövetségi kormány párhuzamos jogalkotását a tartományok kizárólagos jogalkotási hatáskörével váltotta fel.

2006. július 7-én a CDU/CSU és az SPD kormánytöbbsége elfogadta a föderalizmus reformját. Ezzel 2006. szeptember 1-jei hatállyal a büntetőjogi rendszerre vonatkozó párhuzamos szövetségi jogalkotást a tartományok kizárólagos jogalkotási kompetenciája váltotta fel. Ez a változás ellentmondásos volt és jelenlegi is ellentmondásosnak tekinthető, mivel magában hordozhatja a büntetőjog jogi egységessége feloldódásának lehetőségét, és növeli a büntetés-végrehajtásban meglévő különbségeket. Egyes tartományok napjainkra már a büntetés-végrehajtásra vonatkozó saját

⁴ Forrás: <https://de.wikipedia.org/wiki/Strafvollzug> (2021. 04. 28.)

törvényeket hoztak, amelyek alkalmazási területükön elsőbbséget élveznek az egyébként továbbra is hatályban lévő szövetségi törvényekkel szemben.

Időközben továbbá valamennyi szövetségi állam megfelelő szabályokat hozott a fiatalkorúak büntetés-végrehajtására vonatkozóan: Bajorország, Hamburg és Alsó-Szászország egységes végrehajtási törvénybe ágyazta a fiatalkorúak büntetés-végrehajtását, míg a többi szövetségi állam külön törvényt alkotott a fiatalkorúak büntetés-végrehajtására vonatkozóan. Berlin, Brandenburg, Bréma, Mecklenburg-Elő-Pomeránia, Rajna-vidék-Pfalz, Saar-vidék, Szász-Anhalt, Schleswig-Holstein és Thüringia egy közösen készített tervezetet vett alapul, az alábbiak szerint:

- Baden-Württemberg: A baden-württembergi ifjúsági javítóintézetekről szóló, 2007. június 27-i törvény (JStVollzG BW)
- Bajorország: a 2007. november 27-i bajor büntetés-végrehajtási törvény (BayStVollzG).
- Berlin: a 2007. december 15-i berlini ifjúsági büntetés-végrehajtási törvény (JStVollzG Bln).
- Brandenburg: A 2007. december 18-i brandenburgi ifjúsági javítóintézeti törvény (BbgJStVollzG).
- Brandenburg: Brandenburgi büntetés-végrehajtási törvény (BbgJVollzG)
- Bréma: A 2007. március 21-i brémai ifjúsági javítóintézeti törvény (BremJStVollzG).
- Hamburg: 2007. december 14-i hamburgi büntető törvény (HmbStVollzG), 2009. július 14. óta → 2. hamburgi büntető törvény.
- Hessen: A 2007. november 19-i hesseni ifjúsági javítóintézeti törvény (HessJStVollzG).
- Mecklenburg-Elő-Pomeránia: Mecklenburg-Elő-Pomeránia 2007. december 14-i fiatalkorúak büntetési rendszere (JStVollzG MV)
- Alsó-Szászország: a 2007. december 10-i alsó-szászországi büntetés-végrehajtási törvény (NJVollzG) 2008. január 1-jén lépett hatályba, 2009. február 19-én elfogadott módosítás, új módosítás 2009. április 1-je óta hatályos.
- Észak-Rajna-Vesztfália: Észak-Rajna-Vesztfália 2007. november 20-i ifjúsági fogvatartási törvénye (JStVollzG NRW)
- Rajna-vidék-Pfalz: Rajna-vidék-Pfalz 2007. december 3-i ifjúsági fogvatartási törvénye (JStVollzG RLP)
- Saar-vidék: A Saar-vidéki Ifjúsági Büntetés-végrehajtási Szolgálatról szóló, 2007. október 30-i törvény (SJStVollzG).

- Szászország: A 2007. december 12-i szászországi ifjúsági javítóintézeti törvény (SächsJStVollzG).
- Szász-Anhalt: A 2007. december 7-i szász-anhalti ifjúsági büntetés-végrehajtási törvény (JStVollzG LSA).
- Schleswig-Holstein: A schleswig-holsteini ifjúsági javítóintézetekről szóló, 2007. december 19-i törvény (JStVollzG SH).
- Tübingia: A 2007. december 20-i tübingiai ifjúsági javítóintézeti törvény (ThüJStVollzG).

A felnőttkorúak börtönrendszerére azonban a német Alaptörvény 125a. cikkének (1) bekezdésével összhangban kezdetben továbbra is a (szövetségi) büntőtörvényt alkalmazták, majd ezt először Baden-Württembergben, Bajorországban, Hamburgban, Hessenben és Alsó-Szászországban váltották fel a tartományi törvények. Tíz további tartomány 2011. szeptemberében közös mintatervezetet nyújtott be, amelyen többek között Saar-vidék, Szászország és Mecklenburg-Elő-Pomeránia tartományi törvényei alapulnak. 2016. október 1-jén Berlin lett az utolsó szövetségi állam, amely a (szövetségi) büntőtörvényt tartományi törvénnyel váltotta fel.

A német büntetés-végrehajtási rendszer célja a bíróságok által kiszabott szabadságvesztés büntetések végrehajtása. Ehelyütt a német terminológia két, elkülönült fogalmat nevesít: „Strafvollzug”, valamint „Strafvollstreckung”, amelyeket meg kell különböztetni egymástól.

A „Strafvollstreckung” fogalom alatt a bíróság által kiszabott büntetés - szükség esetén kényszerrel történő - végrehajtása értendő, amely nem korlátozódik a szabadságvesztés-büntetésekre. Az ügyészség (Staatsanwaltschaft) hatáskörébe tartozó „Strafvollstreckung” magában foglalja például a bíróság előtti megjelenésre való idézést, a büntetés végrehajtására vonatkozó végzés kiadását, a büntetés próbaidőre történő felfüggesztését stb. Az ügyészség (rövidítve StA) a büntetőeljárásért és a bűnüldözésért felelős hatóság, és mint ilyen a végrehajtó hatalom része. A vádhatóság (Anklagebehörde) kifejezéssel is hivatkoznak rá.⁵

A „Strafvollzug” fogalom ellenben, amelyért a büntetés-végrehajtási intézet (Justizvollzugsanstalt)⁶ felelős, nem korlátozódik a szabadságvesztés büntetésekre. Németországban és Svájcban a büntetés-

⁵ Forrás: <https://de.wikipedia.org/wiki/Staatsanwaltschaft> (2021. 04. 28.)

⁶ Forrás: Tamás Dóra Mária: Bevezetés a jogi terminológiába a terminológus szemüvegén át -Második, átdolgozott kiadás, 79. o.

végrehajtási intézet (Justizvollzugsanstalt, JVA) olyan büntetés-végrehajtási hatóság, amelynek feladata a szabadságvesztés vagy a fiatalkorúak fogva tartására vonatkozó ítéletek végrehajtása. A büntetés-végrehajtási intézetben hajtják végre az előzetes letartóztatást, a vizsgálati fogságot, a fizetési kötelezettség helyébe lépő - azt átváltoztatott - szabadságvesztés-büntetést vagy az egyéb, szabadságelvonással járó fogvatartást (Zivilhaft), illetőleg az őrizetbevételt is. A fiatalkorúak fogvatartása viszont speciális, ifjúsági jellegű fogvatartási intézetekben (vö. fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézete) történik.⁷

A „Strafvollzug” meghatározás a német jogfelfogás alapján minden olyan intézkedést inkorporál, amelyekkel a fogvatartottat szabadságelvonásnak alávetik, valamint tágabb értelemben magában foglalja a fiatalkorúakra kiszabott büntetéseket és az alternatív (úgy mint átváltoztatott) szabadságvesztés-büntetéseket is. Ide tartozik továbbá a szabadságvesztés büntetésnek nem minősülő, a német jogi terminológiában Ordnungshaft (rendzavarás esetén foganatosított őrizetbevétel), valamint Erzwingungshaft (kényszerítő elzárás) néven ismert, szabadságelvonással járó intézkedéscsoport is, amely a fentebb már említett „Zivilhaft” gyűjtőfogalom alá tagozódik. Az utóbb hivatkozott két, szabadságelvonással járó intézkedéstípus ezen formái ugyan nem szabadságvesztés büntetések, viszont - például a biztonság tekintetében - különleges szabályok vonatkoznak rájuk. Különbséget kell tenni továbbá a „Strafvollzug” meghatározás és a „Maßregelvollzug”, azaz a kényszerintézkedés hatálya alá tartozó személyek tekintetében alkalmazott szabadságelvonó rendszerében való elhelyezés között is, amely a kóros elmeállapotú (avagy a német terminológia szerint „bűncselekmények elkövetések vonatkozásában általában cselekvő/vétőképtelen vagy csökkentett cselekvő/vétőképességű” elkövetők szakszerű kezelését és biztonságos elhelyezését szolgálja.

⁷ Forrás: <https://de.wikipedia.org/wiki/Justizvollzugsanstalt> (2021. 04. 28.)

III. Statisztikai adatok⁸

A 2018. november 30. napjáig bezárólag rendelkezésre álló statisztikai kimutatások alapján Németországban 179 büntetés-végrehajtási intézet működött.⁹ A legtöbb büntetés-végrehajtási intézménnyel Észak-Rajna-Vesztfália, valamint Bajorország szövetségi államok rendelkeztek, egyenként 36-36 működő intézménnyel. Érdekesség, hogy mivel a büntetés-végrehajtási rendszer a szövetségi államok hatáskörébe tartozik, nincsenek országszerte központi létesítmények.

A német statisztikai kimutatások a szabadságvesztés-büntetést, fiatalkorúakra kiszabott büntetéseket és az előzetes letartóztatást töltő fogvatartottakra vonatkozó adatokat minden naptári év március 31-én rögzítik. A 2020. március 31. napjával közzétett adatok szerint a németországi büntetés-végrehajtási intézetekben („zárt” és „nyitott” végrehajtási formában) a fogvatartottak és őrizetesek száma Németországban a következőképpen alakult: a szabadságvesztés-büntetést töltők száma mindösszesen 41.901 főt tett ki (ebből férfiak: 39.409 fő, nők: 2.492 fő); a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézetében összesen 3.564 főt tett ki (ebből férfiak: 39.409 fő, nők: 125 fő), míg az őrizetesek száma összesen 589 fő volt (ebből férfiak: 588 fő, nő: 1 fő).¹⁰

IV. A németországi büntetés-végrehajtás rendszer célkitűzései és elvei¹¹

A német büntetés-végrehajtási törvény 2. szakaszának 1. mondata kimondja, hogy a szabadságvesztés célja a reszocializáció. Gyakran használják azonban a szocializáció kifejezést is, mivel feltételezhető, hogy a szabadságvesztésre ítélték egy része a büntetés-végrehajtás keretében ismerkedik meg először a társadalmilag kötelező normákkal. A büntetés-végrehajtás további feladatai közé tartozik továbbá a lakosság védelme a további bűncselekményektől az áldozattá válás elkerülése, megakadályozása jegyében (StVollzG 2. szakasz 2. mondata). Az uralkodó általános vélemény szerint azonban ez nem ugyanolyan fontos célja a börtönrendszernek, inkább csak a szabadságvesztés-büntetés biztonsági

⁸ Forrás: <https://de.wikipedia.org/wiki/Strafvollzug> (2021. 04. 28.)

⁹ Forrás: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/993902/umfrage/anzahl-der-justizvollzugsanstalten-in-deutschland/> (2021. 04. 28.)

¹⁰ Forrás és statisztikai adatok: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/158317/umfrage/gefangene-und-verwaehrte-in-deutschland-nach-art-des-vollzugs/> (2021. 04. 28.)

¹¹ Forrás: <https://de.wikipedia.org/wiki/Strafvollzug> (2021. 04. 28.)

szempontját (negatív speciális megelőzés) kívánja kifejezni, mint a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának minimális feladatait. Másrészt az uralkodó vélemény szerint a büntetés végrehajtásának megtervezésekor nem szabad figyelembe venni más büntetőjogi célokat, mint például a bűnösség kompenzálása, kártérítés, jóvátétel, általános megelőzés stb.

A büntetés-végrehajtás törvényi alapelveit a StVollzG 3. §-a a következő módon szabályozza. Az közelítű kiegyenlítés elve szerint a büntetés-végrehajtási intézeten belüli körülményeket a lehető legnagyobb mértékben a külvilági körülményekhez kell igazítani, például munka, szabadidő és oktatás révén. Az ellenintézkedések elve szerint a szabadságvesztés káros következményeit ellensúlyozni kell, például látogatásokkal vagy a börtönszabályok lazításával, mint például a szabadulás, a szabadlábba helyezés és a hosszú távú szabadulás. A reintegrációs elv szerint a fogvatartottat fel kell készíteni a szabadságvesztés utáni életére, például a szabadulást előkészítő hosszabb távú eltávozások (StVollzG 15. §), a szabadulás időpontjának előrehozása (StVollzG 16. §), a szabaduláshoz nyújtott segítség (StVollzG 74. §) és a szabadulási támogatás (StVollzG 75. §) révén.

V. A büntetés-végrehajtás formáinak megvalósulása¹²

A német büntetés-végrehajtási rendszer úgynevezett nyitott, zárt vagy szabad formájú büntetés-végrehajtást ismer. A bíróság ítéletének jogerőre emelkedése után a fogvatartottat nyitott vagy zárt büntetés-végrehajtási intézetben helyezik el. A nyitott büntetés-végrehajtási intézeti rendszerben az élet sokkal inkább hasonlít az általános életkörülményekhez, mint a zárt rendszerben. A fogvatartottaknak itt lehetőségük van arra, hogy szabadon mozogjanak az intézményeken belül, sőt, saját lakást vegyenek igénybe. Ennek köszönhetően lehetőségük nyílik arra is, hogy a hétvégéket családi környezetben töltsék a társadalmi kapcsolatok biztosítása érdekében. A nyitott börtönrendszerben nemcsak a büntetés-végrehajtási intézeten belül, hanem azon kívül is lehet dolgozni. A nyitott börtönökben továbbá nincsenek vagy csak csökkentett mértékben vannak óvintézkedések a szökések ellen. Kérésre a nyitott büntetés-végrehajtási rendszerben elhelyezett fogvatartottak még a munkájukat is folytathatják, vagy szabad eltávozást kaphatnak e célból. A két

¹² Forrás: <https://de.wikipedia.org/wiki/Strafvollzug>; Noch im Knast, aber fast schon draußen: im offenen Strafvollzug. In: Vice. 24. April 2013 (2021. 04. 28.)

intézményrendszer között a szabadságvesztés alatt lehetőség van váltani. A német büntetés-végrehajtási törvény a 10. szakaszában előírja, hogy a fogvatartottat nyílt rendszerű végrehajtásban kell elhelyezni, ha nem áll fenn a fogvatartott szökésére vagy a különleges végrehajtásból származó lehetőségekkel történő visszaélésre vonatkozó reális veszély. Az annak eldöntésére szolgáló kritériumok, hogy egy fogvatartott képesnek minősül-e a vonatkozó szabályok betartására, tartományonként eltérőek.

Amennyiben az elítélt az ítélet kihirdetésekor bűnügyi őrizetben vagy előzetes letartóztatásban/letartóztatásban volt, vagy ha visszaeső bűnelkövető, a szabadságvesztés-büntetést általában zárt őrizetben hajtják végre. Ha a fogvatartottat a szabadságvesztés alatt úgy értékelik, hogy esetében nem áll fenn a szökés veszélye, és nem jelent veszélyt a közösségre, valamint együttműködik a büntetés-végrehajtási célok megvalósításában, át lehet helyezni a nyílt őrizetbe. A nevelési erőfeszítésekre való nyitottság, vagy az, hogy valaki első alkalommal követ el bűncselekményt, szintén indokolhatja a nyílt végrehajtási rendszerben történő elhelyezést. Ezzel szemben a fogvatartottakat zárt végrehajtásba helyezik át (vissza), ha nem tartják be az irányadó szabályokat. A büntetés-végrehajtási törvényben biztosított döntési jogkörök értelmezése igen széles skálán mozog.

A fiatalkorúak büntetés-végrehajtásában lehetőség van a fiatalkorúak szabad fogvatartási formákban történő elhelyezésére is. A zárt és a nyitott büntetés-végrehajtási rendszerek közötti alternatív fogvatartási formát jelenleg Baden-Württembergben, Szászországban és Brandenburgban alkalmazzák. Ennek jogalapját jelenleg a tartományok fiatalkorúak büntetés-végrehajtásáról szóló törvényei szabályozzák.

VI. A büntetés-végrehajtásának egyénre szabott tervezése¹³

A szabadságvesztés-büntetés kezdetén a fogvatartott részvételével a német büntetés-végrehajtási törvény 6. §-a szerinti egyéni kezelési vizsgálatot végeznek. Itt a fogvatartottnak a bűncselekményéhez való viszonyát értékelik, tekintettel a bűnösségére és az arra tett

¹³ Forrás: <https://de.wikipedia.org/wiki/Strafvollzug>; Sozialtherapie für Gewalttäter - Psychologen hinter Gittern. In: Deutschlandfunk Kultur. (deutschlandfunkkultur.de (2021. 04. 28.)

magyarázatkísérletekre, a bűncselekményt megelőző és a szocializációja során tapasztalt körülményeire, valamint a szabadságvesztés ideje alatt a reszocializáció lehetőségeire és korlátaira. Az erőszakos, valamint a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények elkövetői esetében különösen alapos eljárást követnek, amelynek során pszichológiai diagnosztika segítségével térképezik fel és írják le a pszichológiai állapotot és az esetlegesen jelenlévő személyiségbeli zavarok jelentőségét a bűncselekmény elkövetése és a fogvatartott személy motivációinak megértése szempontjából. Szükség esetén ehhez minden rendelkezésre álló információforrást, különösen bírósági ítéleteket, szakértői jelentéseket és a szövetségi központi nyilvántartás kivonatát is felhasználják. A fenti intézkedések egy egyénre szabott végrehajtási tervhez vezetnek, amely az egyéni célok (munka, képzés, iskolai oktatás, társadalmi kapcsolatok elősegítése, pszicho- vagy szocioterápiás kezelés indikációja, szabadulásra való alkalmasság stb.) tekintetében vázolja fel a szabadságvesztés büntetés végrehajtásának menetét. A büntetés-végrehajtási tervet rendszeresen aktualizálják a célkitűzések és a szükséges intézkedések felülvizsgálata és szükség esetén módosítása érdekében. A büntetés-végrehajtás kezelési felkérése (StVollzG 2. §, 3. §, 4. §) megköveteli, hogy a börtönök kezelést kínáljanak, és a fogvatartott együttműködjön a végrehajtási célok elérésében. A német büntetés-végrehajtási törvény 9. §-a előírja, hogy a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény miatt elítélt fogvatartottakat szocioterápiás intézetbe kell átszállítani, amennyiben a kezelésük azt indokolja. A szocioterápiás kezelés indikációjának része, hogy a fogvatartott belátja a kezelés szükségességét - a szocioterápiás intézménybe való átirányítás csak az elkövető kifejezett akaratnyilatkozatával lehetséges - és motivált a nehézségei feldolgozása érdekében. Ha ez nem történik meg, a fogvatartottat a rendes börtönrendszerbe helyezik át, de meg kell kísérelni a fogvatartott együttműködésre való motiválását, és dönteni kell az átszállításról. Az első korrekciós terv általában sokkal átfogóbb, mint annak a későbbi verziói. A büntetés-végrehajtás körülményeinek lazítása, enyhítése (eltávozások, szabadság) érdekében a büntetés-végrehajtási tervben konkrét időpontokat és kritériumokat lehet meghatározni, amelyekhez a fogvatartottak útmutatóként szolgálhatnak. Az erőszakos és a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények elkövetői esetében azonban rendszerint csak utalást tesznek arra az időpontra, amikor a lazítást vizsgálni kell, ami nem azonos az enyhítés engedélyezésével. A lazítás vizsgálata a fenyegetett jogi érdek típusától (azaz a fogvatartott esetén az általa esetlegesen elkövetésre kerülő további bűncselekménytől) függően eltérő alapossággal történik. Itt elsősorban azt vizsgálják, hogy a

fogvatartott milyen mértékben működik együtt a büntetés-végrehajtási célok elérésében, azaz megfelelően feldolgozza-e az általa elkövetett bűncselekmény(ek)et és a jövőbeli magatartására vonatkozó elvárásokat.

Egyedi esetekben tehát, alapos vizsgálatot követően, ha a fogvatartott képes teljesíteni bizonyos kritériumokat, különösen, ha úgy tűnik, hogy nem áll fenn a bűnelkövetés vagy a szökés veszélye (lásd a kezelési vizsgálatról és a büntetés-végrehajtási tervről szóló részt), akkor a fogvatartás enyhítésére kerülhet sor. Ezen intézkedéstípus magában foglalja a börtönből való kísérettel történő távozást vagy a közvetlen kíséret nélküli önálló kinti tartózkodást, azaz a munkavégzésre, eltávozásra és szabadságra való kiengedés lehetőségét. A különösen hosszú időre, például életfogytiglani szabadságvesztésre ítélt foglyok esetében a motiváció elősegítése érdekében esetleges enyhítésekre szükség esetén csak évek alatt kerül sor. Az eltávozásokon kívül a fogvatartottak évente legfeljebb 21 nap szabadságot kaphatnak. Ez a kvóta általában a nyitott büntetés-végrehajtási intézetekben kimerül. A zárt börtönben a börtöntervezés meghatározza, hogy hány kilépésre és szabadságra lesz lehetőség, mielőtt a fogvatartottat e felkészülés után esetlegesen áthelyezik egy nyitott büntetés-végrehajtási intézetbe.

VII. Munkavégzés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása alatt¹⁴

Németországban a büntetés-végrehajtási törvény 41. §-a szerint általánosságban elmondható, hogy a fogvatartottak kötelesek munkát végezni. Ennek keretében lehetőségük nyílik arra is, hogy felzárkózzanak az iskolai tanulmányaikban, vagy szakmunkásképző iskolát végezzenek. A büntetés-végrehajtási intézetekben végzett munka célja, hogy a fogvatartottak számára a börtönön kívüli mindennapi élethez hasonló, rendszeres napi rutint biztosítson, amelyet a rájuk irányadó szabadságvesztés kitöltését követően is folytatniuk kell. Ennek eredményeképpen a fogvatartottak rendszeres társadalmi kapcsolatokat tudnak fenntartani, így megakadályozhatóvá válik, hogy a munkánélküli helyzetbe kerüljenek, és fenntarthassák státuszukat. A hosszú távú cél ezen egyéni előnyök mellett természetesen a visszaesés, bűnismétlés veszélyének megelőzése is. A dolgozó

¹⁴ Forrás: <https://de.wikipedia.org/wiki/Strafvollzug>; Justizvollzugsanstalt Köln: Gefangene. <https://www.jva-koeln.nrw.de/behoerde/leitbild/gefangene/index.php> (2021. 04. 28.)

fogvatartottak azonban a munkájukhoz kapcsolódó juttatások ellenére nincsenek biztosítva a kötelező nyugdíjbiztosítási rendszerben. Mivel ez a probléma alig van a köztudatban, és a német média is nagyon ritkán foglalkozik vele, az Initiative Nachrichtenaufklärung 2012-ben a legelhanyagoltabb témák élére helyezte. 2015. június 17-18-án az igazságügyi miniszterek konferenciája úgy döntött, hogy megbízza a tartományok büntetés-végrehajtási bizottságát, hogy vizsgálja meg a fogvatartottak nyugdíjbiztosításba való bevonásának alapjait és hatásait, és az eredményt ismét terjessze a miniszterek konferenciája elé.

VIII. A fogvatartottak egészségügyi ellátása¹⁵

A németországi kötelező egészségbiztosítási rendszerben kötelezően biztosított személyek biztosítási jogviszonya a szabadságvesztés miatt főszabály szerint megszűnik, mivel a biztosítási kötelezettséget keletkeztető körülmények, mint például a díjazás ellenében történő foglalkoztatás, a munkanélküli segély egyes fajtáiban való részesülés, már nem állnak fenn. Az önkéntes egészségbiztosítás, a nyugdíjkérelem alapján vagy a törvényes nyugdíjbiztosításból származó nyugdíj folyósítása miatt kötött kötelező egészségbiztosítás esetén a biztosítási jogviszony a szabadságvesztés alatt is fennáll, de azonban az ennek keretében szabályozott ellátások a szabadságvesztés időtartamára szünetelnek. Az egészségügyi ellátások, beleértve a segédeszköz-ellátást is, az egyenértékűség elvének megfelelően az általános életkörülményekhez, és így a kötelező egészségbiztosítás követelményeihez igazodnak és azok igénybevételenek lehetőségét a fogvatartottak számára a börtönorvosok biztosítják. A fertőző betegségek és az idegrendszeri megbetegedések lényegesen gyakrabban fordulnak elő a büntetés-végrehajtási intézetekben, mint ezen intézményeken kívül. Ugyanez mondható el sajnálatos módon az öngyilkossági kísérletekről és a befejezett öngyilkosságokról, az egyéb fizikai sérülésekről, a kábítószerrel való visszaélésről és az erőszakos magatartások következményeiről is. A szabadságelvonásnak sok esetben negatív következményei és hatásai vannak. Például a letartóztatás és az azt követő bebörtönzés miatt az elkövetőkben kisebbrendűségi érzés alakul ki. Ezenkívül a függetlenség elvesztése és a szabadulás utáni szokatlan ingergazdagság miatti túlterhelés is problémás, amit figyelembe kell venni. Az öngyilkosság szintén gyakori következménye

¹⁵ Forrás: <https://de.wikipedia.org/wiki/Strafvollzug> (2021. 04. 28.)

a bebörtönzésnek. A statisztikák azt mutatják, hogy különösen sok öngyilkosság történik a börtönbüntetés kezdetén, de még több év elteltével is előfordulnak egyedi öngyilkossági esetek. A börtönben elkövetett öngyilkosság lehetséges okai - az egyéb egyéni kockázatok mellett - a mozgásszabadság hiánya, a társadalomtól való elszigeteltség, az egyhangúság és az értelmes elfoglaltság hiánya, a többi elítélt általi bántalmazástól való félelem és a börtön személyzettel szembeni hatalmi egyensúlyhiány. Az ez ellen tett fokozott erőfeszítések ellenére a német jogrendszernek máig nem sikerült minden negatív következményt megfékeznie, ami az öngyilkossági kísérletek 35% körüli visszaesési arányban is tükröződik.

IX. A szabadításra történő felkészülés és a szabadítás¹⁶

A fogvatartottnak a szabadulásra való felkészülése során további eltávozások, kilépések és szabadságolások biztosíthatóak a büntetés-végrehajtási intézetből, valamint segítség igényelhető a munkáltatókkal való kapcsolat felvételéhez, a lakhatás megtalálásához, stb. A szabadulásra való felkészülést legalább három hónappal a szabadságvesztés várható vége előtt meg kell kezdeni. Az enyhébb végrehajtási szabályok alatt álló fogvatartottak esetében ez már kilenc hónappal a büntetés lejárta előtt megkezdődhet. A szabadságvesztés büntetés végrehajtása a fogvatartott számára a szabadulással ér véget, amelynek lehetőleg a nappali órákban kell megtörténnie. Ha a szabadon bocsátás hétvégére vagy munkaszüneti napra esik, az időpontot néhány nappal előre is lehet hozni, hogy legyen idő a szükséges hatósági intézkedések végrehajtására is. Szabadulásakor a fogoly megkapja a holmiját és az úgynevezett áthidalási támogatást, amelyet a fogvatartás alatt a béréből kötelezően megtakarítottak. Teljes megtakarítás esetén ez az összeg több mint 1000 euró, amely közvetlenül rendelkezésre áll indulási támogatásként a szálláskereséshez és az azonnal elintézendő, szükséges vásárlásokhoz. Ha a fogvatartottnak gyermekei vannak, ez az összeg növekszik. Azok a fogvatartottak viszont, akik nem vagy csak keveset dolgoztak a börtönbüntetésük alatt, gyakran nem kapnak áthidaló juttatást, amikor szabadulnak. A szabadságvesztés-büntetésből annak teljes kitöltése mellett a büntetés felénél, a kétharmadnál, a kábítószerrel szóló törvény 35. §-a szerinti terápia céljából, valamint nagyon ritka esetekben kegyelmi kérelem útján is lehetséges az idő előtti

¹⁶ Forrás: <https://de.wikipedia.org/wiki/Strafvollzug> (2021. 04. 28.)

szabadulás. A hátralévő büntetést ezután úgynevezett "feltételes szabadságra bocsátás" keretében felfüggesztik. Egyes tartományokban "karácsonyi amnesztiára" kerül sor, amely bizonyos feltételek teljesülése esetén lehetővé teszi a karácsonyi szabadulást egy korábbi, az év novemberi hónapjában meghatározott időpontban. A kétharmados időponttól kezdődően - vagy esetenként a büntetés felénél is - az elítélt a büntetés-végrehajtási kamarához a büntető törvénykönyv (Strafgesetzbuch, StGB) 57. szakasza alapján kérelmet nyújthat be a büntetés hátralévő része alóli mentesítésére. Számos fogvatartott nagy reményeket fűz a korai szabaduláshoz. Az ügyészség, mint végrehajtó hatóság, nyilatkozatot kér a büntetés-végrehajtási intézettől a szabadulást követő időszakra vonatkozó szociális prognózis formájában. A büntetés-végrehajtási kamara ezt a nyilatkozatot, valamint egyéb, további végrehajtási adatokat is kap a döntéshozatal megalapozásához, és bizonyos körülmények között külső szakértői jelentések formájában további információkat szerez be. A fogvatartottat a büntetés-végrehajtási kamara meghallgatja, majd döntést hoz. Ha a határozat a fogvatartott számára pozitív, a szabadlábra helyezést kezdeményezik, amennyiben az ügyész nem fellebbezett ellene. Az elutasító határozatok esetében alkalmanként megállapodnak arról, hogy a fogvatartottnak milyen kritériumoknak kell megfelelnie ahhoz, hogy a megfelelő időben újabb kérelmet nyújthasson be. Ha a fogvatartott esetében a fennmaradó szabadságvesztés-büntetés elengedése iránti kérelem sikertelen volt, vagy ha olyan kivételes helyzet áll elő, amely alapján a fogvatartott feltétlenül szeretne idő előtt szabadulni, akkor kegyelmi alapú feltételes szabadságra bocsátás iránti kérelmet nyújthat be (kegyelmi kérelem); azonban a gyakorlatban azonban ez hosszadalmas és ritkán sikeres.

X. Jogorvoslat¹⁷

Azok a fogvatartottak, akik úgy érzik, hogy jogaik sérültek, a büntetés-végrehajtási intézet által hozott döntésekkel és intézkedésekkel szemben panaszt nyújthatnak be a büntetés-végrehajtási intézet vezetőjéhez és/vagy a büntetés-végrehajtási intézetben működő börtönügyi tanácsadó testülethez. A rendelkezésre álló mutatók alapján továbbá a fogvatartottak számos esetben beadványaikkal az egyes tartományok ombudsmanjai vagy büntetés-végrehajtási tisztviselői részére is megküldik. Amennyiben a büntetés-végrehajtási intézet vezetőjéhez címzett kifogásra nem születik

¹⁷ Forrás: <https://de.wikipedia.org/wiki/Strafvollzug> (2021. 04. 28.)

a fogvatartott számára kielégítő döntés, akkor az illetékes felügyeleti hatósághoz fordulhat. A felügyeleti hatóság általában nyilatkozatot kér az érintett büntetés-végrehajtási intézettől a kifogásolt tényekre vonatkozóan. Mivel a büntetés-végrehajtás teljes intézményrendszerén belül a börtön és a felügyeleti hatóság nem független, hanem hierarchikus viszonyban áll egymással, a fogvatartottaknak időnként az a benyomásuk támadhat, hogy a döntések meghozatalakor nem veszik figyelembe a szükséges semlegességet, és hogy csak különös nehézségekkel érvényesíthetik jogaikat. Azok a fogvatartottak, akik kifogást kívánnak emelni a felügyeleti hatóság határozataival szemben, bírósági eljárást kezdeményezhetnek. A büntetés-végrehajtási kamara illetékessége a helyi járásbíróság illetékességéhez igazodik. A Büntetés-végrehajtási Kamara határozata ellen a Felsőbb Regionális Bírósághoz lehet fellebbezni. A bírósági határozat a kifogásolt intézkedés visszavonását vagy a büntetés-végrehajtási intézet új, mérlegelési jogkörben hozott döntését eredményezheti. A büntetés-végrehajtási intézetek mérlegelési jogköre miatt a börtönigazgatás olykor figyelmen kívül hagyja a börtönügyekben hozott, az elítélt javára szóló ítéleteket, amit például a bajorországi szövetségi alkotmánybíróság többször is bírált. Mivel ezek nem elszigetelt esetek, az olyan kriminológusok, mint Johannes Feest, "renitens börtönhatóságokról" beszélnek. Szükség esetén visszamenőleg is megállapítható, hogy egy intézkedés jogellenes volt. A rendes jogi eljárás lezárását követően a fogvatartottaknak továbbra is lehetőségük van alkotmányjogi panaszt benyújtani a Szövetségi Alkotmánybírósághoz a Szövetségi Alkotmánybíróságról szóló törvény 90. és azt követő szakaszai alapján, valamint emberi jogi panaszt az Emberi Jogok Európai Bíróságához.

XI. Problémák a múltban és jelenben: túlszűfolttság és létszámhelyzet¹⁸

A 2017. év végén Németországban országszerte 64 351 ember volt börtönben, tíz százalékkal több, mint 2012-ben (58 073). Csak Észak-Rajna-Vesztfália (15 698) és Bajorország (11 612) az összes fogvatartott 42 százalékának ad otthont. Berlin 3943 fogvatartottal mintegy 850 fogvatartottal többet ad, mint egész Rajna-vidék-Pfalz. A szakértők 85-90 százalékos kihasználtságot neveznek meg, mivel mindig előfordulhat, hogy egy börtön egyes részeit bezárják vagy felújítják. Berlinben 91,5 százalékos,

¹⁸ Forrás: <https://www.morgenpost.de/politik/article214112573/Ueberlastung-Justizvollzug-in-Deutschland-droht-der-Infarkt.html> (2021. 04. 28.)

Hamburgban és Bajorországban 95 százalékos a kihasználtság. Rajna-vidék-Pfalz elérte a határait: a férfiak számára fenntartott zárt büntetés-végrehajtási intézetben a kapacitások kimerültek. 2018. januárjának utolsó hetében a foglaltsági ráta 99,9 százalékról 100,6 százalékra ugrott. A rendelkezésre álló adatok alapján számos büntetés-végrehajtási intézetben két ágy van azokban a cellákban, ahol korábban egy fogvatartott nyert elhelyezést. Hamburg részben Mecklenburg-Elő-Pomerániában helyezték el foglyokat, Saar-vidék és Rajna-vidék-Pfalz pedig szintén együttműködnek a fogvatartottak elhelyezésében. Így előfordulhat, hogy egy fogvatartott az egyik államban ül, de egy másik államba osztják be. A helyzet különösen feszült Baden-Württembergben. A foglaltsági ráta a 2017. év végén 101,3 százalékos volt. Észak-Rajna-Vesztfáliában 1,9 fogvatartott jut egy őrré. Ezek a számok nem tükrözik azonban az általános büntetés-végrehajtási szolgálatot; van egy biztonsági csoport, ellenőrző és látogató osztályok, személyzet a gyárakban, kamrákban és konyhákban, a kapuknál és a záraknál. Ennek eredményeként egy felügyelőnek alkalmanként akár 70-80 fogvatartottól is gondoskodnia kell. Az elítéltek száma időszakosan olykor csökken - a rácsok mögött ennek azonban kevés jele van. Az előzetes letartóztatásban lévő fogvatartottak száma növekszik, csakúgy, mint a büntetett előéletűek aránya. Az eredmény: a börtönbüntetések egyre hosszabbak, a felfüggesztett büntetéseket visszavonják, a fogvatartottak tovább maradnak rács mögött.

Bajorország 2012 óta mintegy 2,4 milliárd eurót fordított börtönökre, míg Hessen tartomány ugyanebben az időszakban alig 32 millió eurót költött ugyanebből a célból költségvetéséből. A berlini szenátus 2012 óta mintegy 226 millió eurót fektetett be a főváros hét börtönébe - majdnem hatszor annyit, mint amennyit Hamburg hat büntetés-végrehajtási intézetébe. Ennek ellenére a fogvatartottak szakszervezete, a GG/BO szerint sok fogvatartott panaszkodik a szűkös körülményekre és a rossz ellátásra. A Berliner Morgenpost című napilap 2018. április 25. napján megjelent számának egyik cikke szerint egy schleswig-holsteini büntetés-végrehajtási intézet egyik fogvatartottja arról számolt be, hogy nincs elegendő személyzet a hivatalos ügyek intézéséhez, vagy az orvoslátogatáshoz. Egy berlini rab pedig azt mondta, hogy egy szociális munkás 30-60 emberről gondoskodik. A cikk szerint továbbá egy csoport különösen aggasztja a hatóságokat: az iszlamisták. A hesseni igazságügyi minisztérium jelentése szerint 2013. óta "több mint háromszorosára nőtt" a fogvatartottak aránya. 2018. elején 34 iszlamista volt elhelyezve a börtönökben - 2012-ben még csak hatan voltak. A bajorországi börtönökben "már egy ideje ismertek" a toborzási kísérletek. 2017-ben 99 iszlamista volt rács mögött a bajor tartományban. A szövetségi államok munkacsoportja azt javasolja, hogy az

iszlamistaikat és a terroristákat válogatott intézményekbe - decentralizáltan, a zárt "dzsihádistákollégiumok" megelőzése érdekében - helyezték el.

További neuralgikus gócot jelent a problémák sorában a szervezett bűnözés. A kábítószerkereskedelem "aktív üzlet" - jelentette egy rab, aki több észak-németországi intézetben töltötte és tölti büntetését. A szervezett bűnözés struktúráit "soha nem lehet teljesen megakadályozni" - ismerte el a schleswig-holsteini igazságügyi minisztérium. A szászországi és alsó-szászországi minisztériumok "szervezett bűnözői struktúrákról" számolnak be. A baden-württembergi igazságügyi minisztérium szerint a rockercsoportok "bizonyos jelentőséggel" bírnak, különösen a tiltott tárgyak kereskedelmében. Bajorország 109 fogvatartottat a szervezett bűnözői köröknek, főként orosz- eurázsiai csoportoknak tulajdonít, Berlin rockereknek, bizonyos arab nagycsaládoknak, csecsen kapcsolatoknak, akik a börtönben kábítószerrel és mobiltelefonokkal kereskednek. Hessen tartományban pedig évek óta ismer a "Tolvajok a jogban" nevű kelet-európai csoportot. A tübingiai börtönökben az orosz maffia, a Bandidos motoros klub és a "Seed of Evil" nevű ifjúsági banda tevékenykedik. Hamburgban ezzel szemben a börtönökben nincs nyilvántartott lista a szervezett bűnözés struktúrájáról az igazságügyi hatóságuk közlése szerint.

Esetenként a nem megfelelő felügyelet és a cellák szűkös helyiségei agresszióhoz, főként a fogvatartottak közötti konfliktusokhoz vezetnek, azonban néha az őrköt is megütik. 2016-ban néhány tartomány minden idők legmagasabb állomány elleni támadásértékéről számolt be. Hamburgban 33 támadás érte az őrköt, egy évvel később pedig 25. Ezzel szemben Alsó-Szászországban 17-ről 45-re, Rajna-vidék-Pfalzban pedig 18-ról 41-re emelkedett a támadások száma. Észak-Rajna-Vesztfália 72 személy elleni támadást regisztrált, szemben a 2016-os 34 támadással. Ez a kifejezés magában foglalja a befejezett szándékos testi sértést és a túszejtést is. A megnövekedett számú támadásra reagálva egyes tartományok korszerűsítik a személyzetet. Bajorországban a börtönszemélyzet vágásvédő pólót visel, több a személyes vészjelző rendszer, és nem utolsósorban fokozott a videómegfigyelés. A fogvatartottak szakszervezete viszont olyan esetekről is beszámolt, amikor a rabokat fegyőrök támadták meg, vagy válnak verbális atrocitás elszenvedőjévé.

XII. Koronavírus a börtönökben¹⁹

A ZDF német közszolgálati televízió internetes honlapján 2020. április 19. napján megjelent híradás alapján a terjedőben lévő COVID-19 koronavírus járvány sem hagyta érintetlenül a németországi büntetés-végrehajtási intézeteket. A koronavírus terjedésének megakadályozása érdekében a rácsok mögött a mindennapi élet is megváltozott - csakúgy, mint odakint. A rácsok mögött azonban tapinthatóbbá vált a bizonytalanság és a tehetetlenség érzése.

"Ez egyértelműen nagyon extrém mentális megterhelés. Tulajdonképpen bárkinek örülhetünk, aki még mindig nagyon nyugodt, és nem borult ki extrém módon" - taglalta Manuel Matzke, a börtönviseltek érdekeiért küzdő „GGBÖ” fogvatartottak szakszervezetének szóvivője. A koronavírus okozta válság kezdete óta a szokásosnál több üzenetet kapott a foglyoktól és hozzátartozóiktól. Tudni akarják például, hogy biztonságban vannak-e a börtönben, milyen védelmi intézkedéseket hoznak, vagy hogyan tarthatják mostantól a kapcsolatot a fogvatartottakkal.

Az Egészségügyi Világszervezet álláspontja szerint a fogvatartottak különösen veszélyeztetettek. Németországban mintegy 65 700 ember volt börtönben 2019. márciusában. A koronavírus járvány miatt tovább korlátozták azt a kevés szabadságot is, amelyet a fogvatartottak élveztek: nincs csoportos sportolás, nem ehetnek a cellájukban, és tilos a látogatás. Ezeket az intézkedéseket a saját és a személyzet tagjainak biztonsága érdekében hozták. Ez az érintkezés csökkentésére szolgál, azonban különösen ott, ahol az emberek zárt térben élnek, a koronavírus különösen gyorsan terjedhet. A "társadalmi távolságtartást" nehéz megvalósítani a büntetés-végrehajtási intézetek természetéből fakadóan.

A koronavírus járvány nyomán a büntetés-végrehajtásban hozott intézkedések államonként és börtönönként eltérőek. Példák az intézkedésekre:

- szigorú higiéniai előírások
- a transznacionális foglyszállítást leállították
- -csoportos tevékenységek felfüggesztve vagy csak kis csoportokban
- az újonnan befogadott fogvatartottak 14 napig karanténban maradnak

¹⁹ Forrás: <https://www.zdf.de/nachrichten/panorama/coronavirus-gefaengnis-kontakt-einschraenkung-100.html> (2021. 04. 28.)

- újonnan létrehozott elkülönítő és gyengélkedő kórtermeket állítottak fel
- újonnan létrehozott védőmaszkok gyártása kezdődött meg.

A WHO szerint a fogvatartottak különösen ki vannak téve a fertőzés veszélyének, mivel gyakran gyengébb az immunrendszerük, mint a lakosság többi részének sokan közülük dohányoznak és nincs részükre esetenként biztosítva a megfelelő egészségügyi ellátás, illetőleg a higiénikus elhelyezési körülmények.

XIII. Összegzés

Mint látható, a német büntetés-végrehajtás szabályozási keretei - ugyan észrevehető lényegi eltérések mellett - nagymértékű hasonlóságot is mutatnak a jelenleg hatályos magyar szabályozásban manifesztálódott intézményi és normatív keretrendszerrel. A történelmi hagyományok sajátosságainak megfelelően mindenkor érdemes kitekinteni más országok adott témakörben - jelen esetben a büntetés-végrehajtás szabályozásában, szervezetrendszerében és aktuális problémáiban - megismerhető elgondolásaira és megoldásaira, amely hasznos tapasztalati iránytűként szolgálhat egy-egy ország saját elgondolásainak és szabályrendszerének jövőbeli alakításához is.

Felhasznált irodalom (weblinkekkel) és internetes források jegyzéke

- Tarján M. Tamás: 1990. október 3. Németország újraegyesítése; weblink:
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1990_oktober_3_nemetország_ujraegyesítése
- Maróti Dávid: A két Németország egyesítésének alkotmányjogi háttere; weblink:
<http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=CPWXTJ>
- https://hu.wikipedia.org/wiki/N%C3%A9metország#Alkotmány,_%C3%A1llamforma
- <https://de.wikipedia.org/wiki/Strafvollzug>
- <https://de.wikipedia.org/wiki/Staatsanwaltschaft>
- Tamás Dóra Mária: Bevezetés a jogi terminológiába a terminológus szemüvegén át -
Második, átdolgozott kiadás, 79. o.
- <https://de.wikipedia.org/wiki/Justizvollzugsanstalt>
- <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/993902/umfrage/anzahl-der-justizvollzugsanstalten-in-deutschland/>
- <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/158317/umfrage/gefangene-und-verwaehrte-in-deutschland-nach-art-des-vollzugs/>
- <https://de.wikipedia.org/wiki/Strafvollzug>; Noch im Knast, aber fast schon draußen: im offenen Strafvollzug. In: Vice. 24. April 2013
- <https://de.wikipedia.org/wiki/Strafvollzug>; Sozialtherapie für Gewalttäter - Psychologen hinter Gittern. In: Deutschlandfunk Kultur. (deutschlandfunkkultur.de
- <https://de.wikipedia.org/wiki/Strafvollzug>; Justizvollzugsanstalt Köln: Gefangene.
<https://www.jva-koeln.nrw.de/behoerde/leitbild/gefangene/index.php>
- <https://www.morgenpost.de/politik/article214112573/Ueberlastung-Justizvollzug-in-Deutschland-droht-der-Infarkt.html>
- <https://www.zdf.de/nachrichten/panorama/coronavirus-gefaengnis-kontakt-einschraenkung-100.html>